

УДК 61:378.046-057.875:355.01:[616.98:578.834COVID-19]-
036.21:159.9.018.2

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-5\(39\)-1133-1143](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-5(39)-1133-1143)

Височина Ірина Леонідівна професор, доктор медичних наук, завідувач кафедри сімейної медицини ФПО та пропедевтики внутрішньої медицини, Дніпровський державний медичний університет, вул. Володимира Вернадського, 9, м. Дніпро, 49044, тел.: (050) 453-43-04, <https://orcid.org/0000-0003-3532-5035>

Крамарчук Володимир Вікторович доктор філософії в області медицини, асистент кафедри сімейної медицини ФПО та пропедевтики внутрішньої медицини, Дніпровський державний медичний університет, вул. Володимира Вернадського, 9, м. Дніпро, 49044, тел.: (099) 370-63-24, <https://orcid.org/0000-0002-4224-6493>

Тютюнник Андрій Григорович кандидат медичних наук, доцент кафедри анестезіології та інтенсивної терапії, Дніпровський державний медичний університет, вул. Володимира Вернадського, 9, м. Дніпро, 49044, тел.: (097) 289-07-48, <https://orcid.org/0000-0003-0594-0889>

САМООЦІНКА ВПЛИВУ ВІЙНИ ТА ПАНДЕМІЇ COVID-19 НА ВИПУСКНИКІВ МЕДИЧНОГО ЗАКЛАДУ ОСВІТИ

Анотація. У статті наведено аналіз самооцінки випускників медичного закладу освіти щодо впливу двох потужних факторів – пандемії гострої респіраторної хвороби COVID-19 і пов'язаних з нею карантинних обмежень, дистанційної освіти, а також воєнних дій проти російської федерації з гуманітарною кризою на їх здатність до навчання та стан здоров'я. Поряд з втратою інтересу до навчання, загрозою смерті та цілковитою невизначеністю на шляху до здобуття майбутньої омріяної професії випускники стикаються з переходом до наступного етапу свого життя, який потребуватиме мобілізації всіх сил та ресурсів. Тривога та депресія можуть суттєво послабити можливості адаптивних механізмів і в короткий проміжок часу призвести до соматизації симптомів. Нами було визначено провідні способи боротьби з реаліями сьогодення майбутніх лікарів, проаналізовано їх актуальний стан тривоги, депресії, ризик розвитку посттравматичного стресового розладу, висвітлено волонтерську діяльність. Аналіз отриманих даних від респондентів привернув нашу увагу емоційністю відповідей, висвітленням ширих переживань і вірою в краще майбутнє незважаючи на всі історичні виклики, що випали на їх долю. Дійсна наукова робота покликана привернути увагу

суспільства до стану молодих спеціалістів, що є майбутнім потенціалом української спільноти на шляху виживання. Частина студентів усвідомлено потребує психологічної допомоги, відчуваючи злам природних механізмів протидії жорсткому оточуючому середовищу, в той же час, як система надання якісної психологічної підтримки тільки розбудовується, ми вже потребуємо готових рішень для вирішення проблем, з якими світ досі ще не стикався. Задля збереження та відновлення ментальних аспектів здоров'я випускників, забезпечення їх емоційної підтримки, розвитку достатнього рівня резильєнтності першочерговим є пошук методів та прийомів навчання у закладах вищої освіти, підґрунтям якого виступатиме досвід нинішнього покоління.

Ключові слова: самооцінка; студенти; тривога; депресія; коронавірусна хвороба; війна; стрес; волонтерство; психологія.

Vysochyna Iryna Leonidivna D.Med.Sc., Professor, Head of the Department of Family Medicine at the Faculty of Postgraduate Education and Propaedeutics of Internal Medicine, Dnipro State Medical University, 9, Vernadsky St., Dnipro, 49044, <https://orcid.org/0000-0003-3532-5035>

Kramarchuk Volodymyr Viktorovych Ph.D. (Medicine), Assistant Professor of the Department of Family Medicine at the Faculty of Postgraduate Education and Propaedeutics of Internal Medicine, Dnipro State Medical University, 9, Vernadsky St., Dnipro, 49044, <https://orcid.org/0000-0002-4224-6493>

Tiutiunnyk Andriy Hryhorovych Candidate of Medical Science, Associate Professor of the Department of Anesthesiology and Intensive Care Medicine, Dnipro State Medical University, 9, Vernadsky St., Dnipro, 49044, tel.: (097)289-07-48, <https://orcid.org/0000-0003-0594-0889>

SELF-ASSESSMENT OF THE IMPACT OF WAR AND THE COVID-19 PANDEMIC ON GRADUATES OF MEDICAL EDUCATIONAL INSTITUTION

Abstract. The article provides an analysis of the self-assessment of graduates of a medical educational institution regarding the impact of two powerful factors - the COVID-19 pandemic and related quarantine restrictions, distance learning, as well as military actions against the Russian Federation, on their ability to learn and their health status. Alongside loss of interest in education, threat of death, and complete uncertainty on the path to achieving their desired profession, graduates are confronted with the transition to the next stage of their lives, which will require mobilization of all strengths and resources. Anxiety and depression can significantly weaken adaptive mechanisms and quickly lead to somatization of symptoms. We

have identified leading ways to combat the realities of today's future doctors, analyzed their current state of anxiety, depression, risk of developing post-traumatic stress disorder, and highlighted volunteer activities. Analysis of the data obtained from respondents drew our attention to the emotional nature of responses, the expression of sincere experiences, and belief in a better future despite all the historical challenges that have befallen them. The actual scientific work aims to draw society's attention to the state of young specialists, who are the future potential of the Ukrainian community on the path to survival. A portion of students clearly requires psychological assistance, feeling the breakdown of natural mechanisms to resist a harsh environment, while at the same time, as the system for providing quality psychological support is still being developed, we already need ready-made solutions to address problems that the world has not yet encountered. In order to preserve and restore the mental health aspects of graduates, ensure their emotional support, and develop an adequate level of resilience, the search for methods and teaching approaches in higher education institutions is paramount, the foundation of which will be the experience of the current generation.

Keywords: self-assessment; students; anxiety; depression; coronavirus disease; war; stress; volunteering; psychology.

Постановка проблеми. Згідно з оцінками ВООЗ, у ситуаціях збройних конфліктів по всьому світу 10% людей, які пережили травматичні події, матимуть серйозні проблеми з психічним здоров'ям, а ще у 10% розвинеться поведінка, яка перешкоджатиме їх здатності ефективно функціонувати [1, 2]. Випускники тим паче постають перед кризою власної реалізації як майбутніх професіоналів, що має додатковий вплив на ментальний компонент їх здоров'я [3]. Для пошуку та розробки вдалих рішень покращення адаптації студентів оптимальним рішенням є уточнення їх власного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У період з 12 березня 2020 року до 30 червня 2023 року на усій території України було встановлено карантин у зв'язку з поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19 [4]. Перехід до дистанційної форми навчання став справжньою несподіванкою та викликом як для педагогічної спільноти, так і студентів. Всім учасникам навчального процесу довелося пристосовуватись до нових реалій та обмежень, здійснювати пошук прогресивних рішень [5]. За два роки, 24 лютого 2022 року Україну сколихнуло жорстоке повномасштабне вторгнення російських окупантів, що зламало плани переважної більшості українців. Студентській спільноті довелося переглянути власні пріоритети і вчитися жити в умовах війни, частина полишила свої домівки, частина вступила до лав ЗСУ або почала активно їм допомагати [6, 7]. На фоні страху смерті та каліцтв студенти почали втрачати сенс у навчальному процесі. Натомість постійні переживання щодо можливих обстрілів, життя в умовах невизначеності, відсутність контролю над ситуацією погіршили плин адаптаційних процесів.

Мета. Проаналізувати думку студентів 6 курсу медичного закладу освіти щодо впливу війни та пандемії COVID-19 на навчання та здоров'я та привернути увагу до проблем з якими стикаються майбутні лікарі.

Виклад основного матеріалу. В анкетуванні взяло участь 204 студенти 6 курсу медичного університету, зокрема – 60 (29 %) чоловічої статі та 144 (71 %) – жіночої. Достовірної різниці за віком між чоловіками та жінками зафіксовано не було. Середній вік респондентів становив 23 (1,7) роки. Опитування респондентів відбувалось в режимі онлайн (інструмент Google Forms) зі збереженням анонімності та без збору поштових скриньок.

Опитувальник включав в себе госпітальну шкалу тривоги та депресії (Hospital Anxiety and Depression Scale, HADS) [8], опитувальник для скринінгу посттравматичного стресового розладу [9] та 9 авторських запитань щодо самооцінки впливу війни та пандемії COVID-19 на навчання та власне здоров'я за 11 бальною шкалою (від 0 до 10), вимушеної зміни місця проживання, потреби у психологічній допомозі, епізоду перенесеної COVID-19 інфекції, способів боротьби зі стресом, волонтерства. Шкала HADS складена з 14 тверджень, які дозволяють отримати оцінку по двом підшкалам: підшкала А – «тривога» (anxiety): непарні пункти 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13; підшкала D – «депресія» (depression): парні пункти 2, 4, 6, 8, 10, 12, 14. Кожному твердженню відповідають 4 варіанти відповіді, що відображають ступінь наростання симптоматики, – градації вираженості ознаки, і кодуються за наростанням тяжкості симптому від 0 балів (відсутність) до 4 (максимальна вираженість). Інтерпретація результатів була наступною: 0-7 – норма (відсутність достовірно виражених симптомів тривоги і депресії); 8-10 – субклінічно виражена тривога/депресія; 11 і вище – клінічно виражена тривога/депресія. При оцінці результатів скринінгу на ПТСР, ризиком вважався результат 4 більше відповіді «так» з 7 поставлених запитань. Обидва опитувальники широко використовуються для скринінгових досліджень завдяки своїй простоті, доступності та швидким результатам, проте для встановлення діагнозу окремо взяті респонденти потребують використання більш чутливих методик.

Дослідження проводилось у відповідності до принципів біоетики, викладених у Гельсінській декларації Всесвітньої медичної асоціації «Етичні принципи медичних досліджень за участю людей» (2013 рік, Форталеза, Бразилія), Міжнародного керівництва по етиці для біомедичних досліджень за участі людини в якості досліджуваних Ради міжнародних організацій медичних наук (CIOMS, 2016 рік) за усвідомленої згоди учасників. Опитування проводилось у травні 2023 року. Критеріями включення до дослідження слугували: студент 6 курсу медичного закладу вищої освіти, інформована згода на участь у дослідженні. Критерії виключення: студенти інших курсів та/чи закладів вищої освіти іншої спрямованості, відсутність згоди взяти участь в опитуванні.

Статистична обробка результатів здійснювалась з використанням пакету STATISTICA v. 6.1 (StatSoft Inc., USA, serial number AGAR909E415822FA) and MedCalc Software trial version 20.218 (MedCalc Statistical Software Ltd, Ostend, Belgium; <https://www.medcalc.org>; 2023). Розподіл результатів, отриманих в дійсному дослідженні, перевірявся з допомогою критерія Колмогорова-Смирнова, переважна більшість (90 %) даних мала нормальний розподіл, отже в подальшому ми використовували параметричні статистичні критерії. Критичний рівень статистичної значущості був прийнятий на рівні $p < 0,05$.

Для покращення об'єктивності дослідження та пошуку ймовірних чинників, що поглиблюють вплив воєнних дій, пандемії коронавірусної хвороби COVID-19 на навчання та здоров'я студентів 6 курсу медичного університету нами було оцінено анамнестичні аспекти (табл. 1).

Таблиця 1

Загальні анамнестичні аспекти респондентів дослідження та їх думка щодо впливу щодо пандемії коронавірусної хвороби COVID-19 та воєнних дій

№ п/п	Анамнестичні аспекти та думка респондентів	Результат n (%)
1	Мали підтверджений епізод коронавірусної інфекції COVID-19 в анамнезі	144 (70,5 %)
2	Довелося змінити місце проживання	68 (33,3 %)
3	Вважають, що потребують допомоги психолога	44 (21,6 %)
4	Проживають разом з родиною	84 (41 %)
5	Займалися волонтерською діяльністю до початку дослідження	116 (56,8 %)
6	Вважають, що пандемія коронавірусної хвороби COVID-19 не мала впливу на їх навчання	13 (6 %)
7	Вважають, що воєнні дії не вплинули на їх навчання	0 (0 %)
8	Вважають, що пандемія коронавірусної хвороби COVID-19 не мала впливу на стан їх здоров'я	55 (27 %)
9	Вважають, що воєнні дії не вплинули на стан їх здоров'я	20 (10 %)

У відповідності до мети дослідження, нами досліджувалась самооцінка впливу пандемії коронавірусної хвороби COVID-19 та воєнних дій на навчання у медичному закладі та власне здоров'я респондентів, дані подано на рисунку 1.

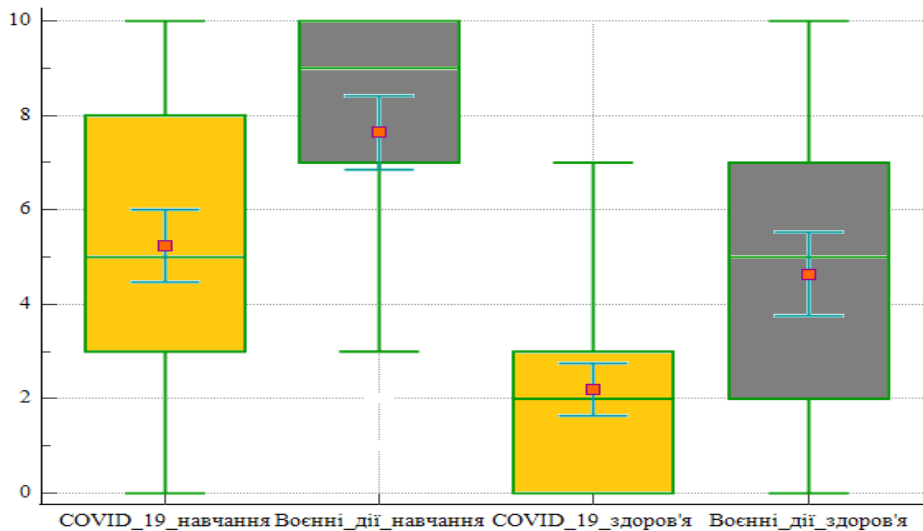

Рис. 1. Середні значення балу самооцінки впливу пандемії коронавірусної хвороби COVID-19 та воєнних дій на навчання та власне здоров'я респондентів

Таким чином, на думку студентів 6 курсу, вплив воєнних дій достовірно ($p < 0,001$) перевищував вплив пандемії COVID-19 як на навчання 7,7 (2,70) проти 5,3 (2,74), так і на власне здоров'я 4,8 (3,17) проти 2,4 (2,20). За гендерною ознакою була виявлена достовірна ($p = 0,039$) різниця тільки в середньому рівні впливу воєнних дій на власне здоров'я респондентів, де жінки продемонстрували вищий рівень 5,3 проти 3,3.

Наступним етапом дослідження стало уточнення психологічного статусу респондентів за результатами Госпітальної шкали тривоги та депресії (подані на рис.2).

Тривога		Депресія	
Клінічно виражена тривога, 039%	Нормальні значення тривоги, 035%	Нормальні значення депресії, 073%	
Субклінічно виражена тривога, 025%		Клінічно виражена депресія, 018%	Субклінічно виражена депресія, 010%

Рис.2. Психологічний стан респондентів за результатами Госпітальної шкали тривоги та депресії

З даними рис. 2, у респондентів на 2 році воєнних дій превалює відчуття клінічно вираженої тривоги (39,3 %), а от клінічно виражена депресія зафіксована лише у кожного шостого студента. При цьому середні значення балу тривоги становили 9,2 (4,60) та депресії 6,5 (4,06). Нами було виявлено достовірну різниця між чоловіками та жінками зафіксовану за показниками шкали тривоги 6,5 проти 10,3 балів ($p=0,007$) та депресії 4,3 проти 7,4 балів ($p=0,015$).

За результатами скринінгового опитування щодо ризику ПТСР, високу ймовірність наявного розладу мали 75 учасників (36,7 %), а середній рівень позитивних відповідей становив 2,8 (1,87). Позитивну відповідь на друге запитання опитувальника, яка пов'язана з ризиком наявності депресивного розладу, надали 64 учасники (31 %) дослідження, що підтвердилось кореляційним взаємозв'язком з балом депресії за опитником HADS, $r = 0,51$, $p < 0,001$.

Нами було виявлено, що епізод перенесеної коронавірусної хвороби COVID-19 в анамнезі, проживання з родиною, волонтерство не впливали на жоден з інших досліджуваних параметрів, незважаючи на попереднє припущення авторів. Результати респондентів, які декларували необхідність психологічної допомоги, були достовірно вищими за показником шкали тривоги 13,8 проти 7,9 балів ($p < 0,001$), депресії 8,8 проти 5,8 балів ($p = 0,03$), ризиком ПТСР 5,0 проти 2,2 балів ($p < 0,001$), впливом COVID-19 3,7 проти 2,0 балів ($p = 0,018$) та воєнних дій 7,2 проти 4,1 балів ($p=0,003$) на власне здоров'я. Тобто відчуття потреби психологічної допомоги у студентів 6 курсу медичного навчального закладу можна вважати усвідомленим.

Факт зміни місця проживання, пов'язаний з воєнними діями, асоційований з вищими показниками тривоги 12,1 проти 7,8 ($p = 0,001$), депресії 8,1 проти 5,7 ($p = 0,041$), ризику ПТСР 3,7 проти 2,4 ($p = 0,016$), впливу воєнних дій на власне здоров'я 6,7 проти 3,8 ($p = 0,034$).

У відповідях щодо волонтерської діяльності респонденти зазвичай зазначали кілька категорій, дані представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

Види занять волонтерською діяльністю респондентів

Волонтерська активність (n = 116, 56,8 %) (можливими були множинні відповіді)		
№ п/п	Вид волонтерської активності	Результат n
1	Грошові пожертви	60
2	Приймання, обробка та видача гуманітарної допомоги	49
3	Допомога в шпиталі безкоштовно	32
4	Приготування їжі	21
5	Супровід біженців	16
6	Донорство	13
7	Риття окопів/підготовка блок-постів	12
8	Лекції по домедичній допомозі	8
9	Допомога притулку тварин	7

Слід відзначити широку та активну залученість студентів-медиків до волонтерської допомоги за покликом серця (більше половини учасників).

Враховуючи, що на долю респондентів випало чимало історичних подій, що мають негативний вплив, ми також проаналізували їх способи боротьби зі стресом (табл. 3).

Таблиця 3

Способи боротьби зі стресом, самостійно зазначені учасниками дослідження

Допомагає боротись зі стресом (можливими були множинні відповіді)		
№ п/п	Відповідь	Кількість n
1.	Родина	104
2.	Робота	61
3.	Друзі	28
4.	Віра в перемогу	20
5.	Волонтерство	20
6.	Ігнорування новин	19
7.	Інтернет	12
8.	Спорт	12
9.	Домашні улюбленці	8
10.	Прогулянки	8
11.	Алкоголь	7
12.	Музика	4
13.	Заспокійливі ліки	4
14.	Навчання	3
15.	Вирощування квітів	3
16.	Нічого не допомагає	3
17.	Прибирання	1

Враховуючи дані табл. 3, родина займає лідируючу позицію в підтримці молодих випускників та служить потужним рушієм у боротьбі зі стресом. В свою чергу робота дозволяє відчувати себе суспільно корисним та менше зациклюватись на думках щодо війни.

Подальшим кроком дослідження став пошук кореляційних взаємозв'язків. Бали за шкалами тривога та депресія мали тісний взаємозв'язок з балом опитувальника скринінгу ПТСР $r = 0,71$ та $r = 0,67$ відповідно, $p < 0,001$. Інші достовірні взаємозв'язки подано у таблиці 4.

Таблиця 4

Кореляційні взаємозв'язки поміж досліджуваними параметрами

	Вплив воєнних дій на навчання	Вплив пандемії COVID-19 на здоров'я	Вплив воєнних дій на здоров'я
Тривога	$r = 0,5,$ $p < 0,001$	$r = 0,3,$ $p = 0,031$	$r = 0,7,$ $p < 0,001$
Депресія	$r = 0,49,$ $p < 0,001$		$r = 0,62,$ $p < 0,001$
Бал скринінгу ПТСР	$r = 0,37,$ $p = 0,007$	$r = 0,29,$ $p = 0,039$	$r = 0,58,$ $p < 0,001$
Вплив пандемії COVID-19 на навчання	$r = 0,57,$ $p < 0,001$		
Вплив воєнних дій на навчання		$0,30,$ $p = 0,035$	$r = 0,5,$ $p < 0,001$
Вплив пандемії COVID-19 на здоров'я			$r = 0,5,$ $p < 0,001$

Таким чином, показники тривоги та депресії за опитувальником HADS мали тісний зв'язок з балом самооцінки впливу воєнних дій на здоров'я.

У нашому дослідженні ми приділили основну увагу двом вагомим факторам, впливу яких піддавалися випускники медичного ЗВО, проте важко врахувати всі можливі проблеми. Щодо цього наводимо коментар однієї з учасниць: *«Багато з перелічених змін можуть настати з особистих причин - без впливу епідемії або бойових дій. Тож треба розрізняти і підходити до аналізу ретельно. З приводу цього прошу звернути увагу на ізолюваність більшості молодих людей: вони нібито оточені спілкуванням і однодумцями, але насправді для дуже великої кількості це самотність у натовпі, особливо зараз. Навіть складно собі уявити масштаби цієї проблеми».*

Вплив воєнних дій вже спричинив негативні наслідки, які мають своє відображення у всіх сферах життя українців та потребує подальшого вивчення та розробки стратегій його подолання. З цього приводу наводимо коментар учасниці дослідження: *«Коли почалась війна, мені здавалось, що я зійшла з розуму. Рухнули всі мої плани на майбутнє, я залишилась без грошей, і змушена була виїхати за кордон. Тільки через 2 місяці я трішки прийшла в себе. Мені снились кошмари і сни про війну, я прокидалась, і розуміла, що це не сон, а реальність, в якій ми живемо. Я прощалась з мамою, плакала, і не знала, чи побачимось ми ще. Було страшно, я потіла, дуже багато спала. І просто чекала, коли цей день закінчиться. Я не знала, що буде завтра, і зараз не*

завжди знаю. Ніколи не думала, що буду жити в такий час. Я не бачила таких страшних бойових дій своїми очима, але те, що я пережила, не зрівняти ні з чим».

Висновки. 1. За даними самооцінки студентів-медиків 6 курсу, вплив воєнних дій достовірно перевищує вплив COVID-19 на навчання та стан їх здоров'я. 2. На другому році війни у 39,3 % випускників вищого медичного закладу в психологічному портреті превалює висока тривога, а клінічно виражена депресія мала місце у 17,6 %, що доведено було пов'язано з рангом стану воєнних дій в Україні. 3. В структурі способів боротьби зі стресом родина, робота та друзі займають лідируючу позицію в психологічній підтримці випускників-медиків, а відчуття потреби у психологічній допомозі є усвідомленим.

Література:

1. Потапюк Л. М. Особливості формування стресостійкості студентів в умовах російсько-української війни. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія, (2), 34-38. URL: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2023.2.6> (дата звернення: 09.05.2024).
2. Bashkirova, N., Karlova, G., Kramarchuk, V. The academic self-efficacy of general practitioners – family doctors. Modern engineering and innovative technologies. 2020. No. 25-03. P. 8–12. URL: <https://doi.org/10.30890/2567-5273.2023-25-03-005> (date of access: 09.05.2024).
3. Березяк К., Накорчевська О., Васильєва О. Психологічні особливості адаптації студентів до навчання в умовах війни. Перспективи та інновації науки. 2022. № 10(15). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-10\(15\)-401-411](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-10(15)-401-411) (дата звернення: 09.05.2024).
4. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : Постанова Каб. Міністрів України від 11.03.2020 р. № 211 : станом на 27 квіт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-п#Text> (дата звернення: 09.05.2024).
5. Bashkirova N., Kramarchuk V., Rosytska O. Self-evaluation of professional competencies among medical interns. Věda a perspektivy. 2023. No. 2(21). URL: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-2\(21\)-316-320](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-2(21)-316-320) (date of access: 09.05.2024).
6. The opinion of medical youth on vaccination from coronavirus disease COVID-19 / E. A. Akhe et al. Wiadomości Lekarskie. 2023. Vol. 76, no. 1. P. 52–57. URL: <https://doi.org/10.36740/wlek202301107> (date of access: 09.05.2024).
7. Афузова Г. Особливості психічного здоров'я майбутніх фахівців у галузі спеціальної та інклюзивної освіти на етапі адаптації до професійного навчання в умовах воєнного стану. In Evoluția sistemului național al învățământului special și incluziv ca proces unitar teoretico-praxiologic în câmpul educațional european. 2023. С. 238–243. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/238-243_19.pdf (дата звернення: 09.05.2024).
8. The structure of the Hospital Anxiety and Depression Scale: Theoretical and methodological considerations / M. Lloyd et al. British Journal of Psychology. 2023. URL: <https://doi.org/10.1111/bjop.12637> (date of access: 09.05.2024).
9. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23.02.2016 № 121 «Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації медичної допомоги при посттравматичному стресовому розладі». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MOZ25625> (дата звернення: 09.05.2024).

References:

1. Potapiuk, L. M. (2023). Osoblyvosti formuvannia stresostiikosti studentiv v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny [Peculiarities of the formation of students' stress resistance in the conditions of the russian-ukrainian war]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Psychology*, (2), 34-38. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2023.2.6> [in Ukrainian].
2. Bashkirova, N. S., Karlova, G., & Kramarchuk, V. V. (2023). The academic self-efficacy of general practitioners–family doctors. *Modern engineering and innovative technologies*, 25(3), 8-12. <https://doi.org/10.30890/2567-5273.2023-25-03-005>
3. Bereziak K., Nakorchevska O., Vasylieva O. Psykhologichni osoblyvosti adaptatsii studentiv do navchannia v umovakh viiny [Psychological peculiarities of students' adaptation to study under war conditions]. *Prospects and innovations of science*. 2022. № 10(15). [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-10\(15\)-401-411](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-10(15)-401-411) [in Ukrainian].
4. Pro zapobihannia poshyrenniu na terytorii Ukrainy hostroi respiratornoi khvoroby COVID-19, sprychynenoi koronavirusom SARS-CoV-2 : Postanova Kab. Ministriv Ukrainy vid 11.03.2020 r. № 211 [On preventing the spread of the acute respiratory disease COVID-19 caused by the SARS-CoV-2 coronavirus on the territory of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] : stanom na 27 kvit. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-п#Text> [in Ukrainian].
5. Bashkirova, N., Kramarchuk, V., & Rosytska, O. (2023). Self-evaluation of professional competencies among medical interns. *Věda a perspektivy*, (2 (21)). URL: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-2\(21\)-316-320](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-2(21)-316-320)
6. Akhe, E. A., Vysochyna, I. L., Kramarchuk, V. V., Burtniak, T. Z., & Yashkina, T. O. (2023). The opinion of medical youth on vaccination from coronavirus disease COVID-19. *Wiadomosci lekarskie (Warsaw, Poland : 1960)*, 76(1), 52–57. <https://doi.org/10.36740/WLek202301107> URL: <https://doi.org/10.36740/wlek202301107>
7. Afuzova H. Osoblyvosti psykhnichnogo zdorovia maibutnikh fakhivtsiv u haluzi spetsialnoi ta inkluzyvnoi osvity naetapi adaptatsii do profesiinoho navchannia v umovakh voiennoho stanu. [Peculiarities of mental health of future specialists in the field of special and inclusive education at the stage of adaptation to professional training under martial law.] In *Evoluția sistemului național al învățământului special și incluziv ca proces unitar teoretico-praxiologic în câmpul educațional european*. 2023. P. 238–243. https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/238-243_19.pdf [in Ukrainian].
8. Lloyd, M., Sugden, N., Thomas, M., McGrath, A., & Skilbeck, C. (2023). The structure of the Hospital Anxiety and Depression Scale: Theoretical and methodological considerations. *British Journal of Psychology*, 114(2), 457-475. <https://doi.org/10.1111/bjop.12637>
9. Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 23.02.2016 № 121 «Pro zatverdzhennia ta vprovadzhennia medyko-tekhnologichnykh dokumentiv zi standartyzatsii medychnoi dopomohy pry posttravmatychnomu stresovomu rozladi» [Order of the Ministry of Health of Ukraine dated February 23, 2016 No. 121 "On the approval and implementation of medical and technological documents on the standardization of medical care for post-traumatic stress disorder"]. <https://ips.ligazakon.net/document/MOZ25625> [in Ukrainian].